

Orta ve İç Asya Buluntularına Göre Erken Devir Türklerinde Ayna

Jale Özlem Oktay Çerezci¹

Öz

Orta ve İç Asya’da Erken devir Türklerine ait kurganlarda, mezarlarda ele geçen çok sayıda ve çeşitteki nesnelere arasında tunç aynalarla da oldukça sık karşılaşmaktadır. Aynaların, ölümlerin kemer, baş, göğüs, el gibi bölgelerinde ele geçmiş olması, onların gerek gündelik hayatta gerekse özellikle Şamanizm geleneği çerçevesinde kullanıldıklarını ve birtakım sembolik değerlere sahip olduklarını göstermektedir. Onların bazen bütün bazen de bilinçli olarak kırılmış biçimde bulunmuş olmaları yine bu ikili-kullanım özelliklerini kanıtlar niteliktedir.

Erken dönem Türklerinde hem erkek, hem kadın hem de çocuk mezarlarında bulunan söz konusu aynalar dönemleri içinde, kulplularına göre çeşitli tiplere ayrılarak incelenmiştir: arka yüzünde tutma topuzlular, çerçeveye bitişik kısa kulplular, çerçeveye bitişik uzun kulplular. Bazı aynalar sade bazıları ise arka yüzündeki tasvirlerle karşımıza çıkmaktadırlar. Özellikle Asya Hunlarına ve Göktürklerle ait mezarlarda Çin aynalarına ya da bunların yerel üretim kopyalarına rastlanılmıştır; söz konusu eserler ayrı bir çalışma konusu gerektirdiğinden burada detaylı olarak üzerinde durulmamıştır.

Araştırmamızda Orta ve İç Asya’da varlık göstermiş Erken dönem Türklerine ait mezarlardan ele geçen ve daha çok yerel üretim olduklarını düşündüğümüz aynalar tanımlanmaya ve tartışılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Ayna • Erken Devir Türk Sanatı • Proto Türk • Asya Hunları • Göktürk Dönemi • Sembolizm

Mirrors of the Ancient Turks: A study Based on Findings from Central and Inner Asia

Abstract

Among the many and varied findings from kurgans – the graves of Central and Inner Asian Turks - the placing of mirrors, especially bronze ones, is very important. Most of these mirrors were found in situ in positions such as the belt, hand, head, and chest of skeletons. This shows that these objects were used not only in daily life but they also had a place in Shamanistic practices as well as symbolical meaning. Moreover it was noted that while some of them were found whole, some were only found in fragments. The ones found in fragments were broken consciously. So this point again proves their dual-usage. The mirrors of the Ancient Turks were found in the graves of men, women, and children. We can classify these mirrors by their period, according to the form of their handles: looped handles, short handles at the rim, long handles at the rim. Some of them had no ornamentation while some of them had decorations on their reverse side. In the graves of Huns and Gokturks in particular, we observed Chinese mirrors or their imitations. Given that we think this point needs separate research, this element was not detailed in our study. The aim of this research was to present and discuss the mirrors which originated from Central and Inner Asian early period Turkish graves.

Keywords

Mirror • Ancient Turkish Art • Proto Turks • Huns • Gokturk Period • Symbolism

* **Sorumlu Yazar:** Jale Özlem Oktay Çerezci (Dr. Öğr. Üyesi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-posta: jale.ozlem.oktay@msgsu.edu.tr ORCID: 0000-0002-5345-1935

Atf: OKTAY CEREZCI, Jale Ozlem, “Orta ve İç Asya Buluntularına Göre Erken Devir Türklerinde Ayna”, *Art-Sanat*, 12(Temmuz 2019), s. 319-342. <https://doi.org/10.26650/artsanat.2019.12.0003>

Extended Summary

Among the many and varied findings from kurgans – the graves of Central and Inner Asian Turks - the placing of mirrors, especially bronze ones, is very important. Most of these mirrors were found in situ in positions such as the belt, hand, head, and chest of skeletons. This shows that these objects were used not only in daily life but they also had a place in Shamanistic practices as well as symbolical meaning. Furthermore, the loop on the reverse of the glass symbolises the gate which leads to the underworld. The mirror not only connects these two worlds but also looks into the other world, finds lost souls and protects them against the gaze of evil spirits. These mirrors are a kind of medium - they can provide information about the future and they also have some therapeutic properties. In some respects, they are reminiscent of Shaman drums, both in terms of form and features.

Moreover it was noted that while some of them were found whole, some were only found in fragments. The ones found in fragments were broken consciously. So this point again proves their dual-usage. The mirrors of the Ancient Turks were found in the graves of men, women, and children. Later, namely in the Early Middle Ages metal mirrors became cult objects; the places where the mirrors found with altar stone and limestone fragments supports this idea. Furthermore these kinds of mirrors were associated with water by the Ancient Turks as these mirrors cast reflections as does water.

As can be seen from the information above, it is possible to find mirrors from the very early periods of Turkish culture. We can classify these mirrors by their period, according to the form of their handles: looped handles, short handles at the rim, long handles at the rim. Some of them had no ornamentation while some of them had decorations on their reverse side. In the graves of Huns and Gokturks in particular, we observed Chinese mirrors or their imitations. Given that we think this point needs separate research, this element was not detailed in our study.

In the Tagar Period, we mostly see disc shaped mirrors which have loops on their reverse side, but in the forest-steppe regions these disc shaped mirrors have handles on their rim side. These looped mirrors were used by both men and women and carried in the purse. In some cases there was not one, but two mirrors. During the Tagar Period in particular the mirrors from the 8th – 6th BC are excessively large. The Tashtyk Period disc shaped mirrors are rimmed and have spherical loops at the center.

Numerous findings of metal mirror from the kurgans prove that they were used significantly during the Xiongnu Period. In this period again bronze ones were very popular. The disc shaped bronze mirrors with loops at the center, rim and border were characteristic of the Mayemir Culture (also known as the Early Pazyryk Period /Central Asian Huns/Xiongnu Period) of Gorny Altai. The Xiongnu Period mirrors

which were excavated from the Pazyryk and Shibe kurgans, were mostly handled at the border and rarely had ornaments on the reverse side. However, a small selection of mirrors looped on the reverse side were found in this period. Some of these mirrors which had animal shaped handles or loops might be local products.

The mirrors adorned with deer from places such as Buhtarma, Ordos, Tuva, Minusinsk Basin, Western Mongolia and Kirgizistan, support this idea. It is well known that the deer has an important place in Turkish culture and art and we see this traditional feature continuing on these mirrors too. Further evidence for this idea comes from Berel kurgan 8 - the mirror from this kurgan has a gryphon head on its handle and we know examples of these kinds of gryphons in Xiongnu art existed as horse ornaments or coffin nails.

Almost all of the Gokturk Period mirrors that came from graves were found near the head of the deceased with a few seen on the belt or at the back of the horse. We have one very unique example where the head of the deceased was placed between two mirrors. In this research we wanted to pay particular attention to Chinese mirrors. Gokturks especially have strong relations with the Chinese in domains such as war, marriage, trade and etc. So it is only natural that we should come across Chinese mirrors in the lands of the Gokturks. For the Gokturk Period it should be noted that the mirrors from Mongolia and Southern Siberia were only found in women's graves whereas a mirror from a Mongun-Tayga grave in the land of Tuva was found in a man's grave.

Our two late period examples come from two women's graves in Astana, Kazakhstan. One of them was unearthed from Bozok Grave 4, which belongs to a Muslim woman. This is an important point because this mirror and the second example represent a transition from steppe culture to the Islamic Period.

The aim of this research was to present and discuss the mirrors which originated from Central and Inner Asian early period Turkish graves.

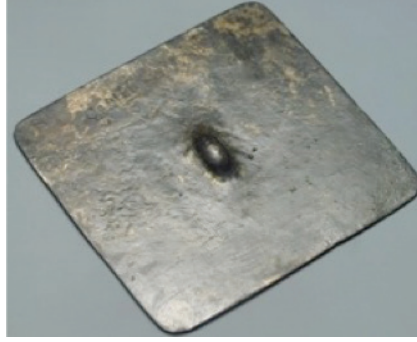
Orta ve İç Asya'da Erken devir Türklerinde, gerek gündelik hayatta gerekse Şamanizm geleneği çerçevesinde kullanılan aynaların rolü oldukça fazladır.¹ Aynaların, ölümlerin kemer, baş, göğüs, el gibi bölgelerinde ele geçmiş olması onların çeşitli kullanım amaçlarının olduğunu kanıtlar niteliktedir.²

Sayı ve şekil olarak çeşitlilik göstermekle birlikte, Şaman kıyâfetlerinde çoğunlukla bakır ya da tunç aynalar mevcuttur (**G.1**). Yuvarlak biçimde olan bu aynaların bir kısmı düzdür; bir kısmının ise ortasında delik vardır. Düz olanlar formundan dolayı güneş ve ay sembolizmi ile de ilişkilidir yani göğe ait bir unsurdur. Dolayısı ile sürekli bir döngüyü, yeniden doğuşu ifade eder.³ Ortasında delik bulunan disk ise yerin altına inişi sağlayan kapıyı simgelemektedir. İki dünya arasında bağlantıyı sağlayan ayna, ayrıca öteki dünyayı görme, ruhları ya da ruhların yerini bulma ve kötü ruhların bakışlarına karşı koruyucu nitelik taşımaktadır.⁴ Söz konusu aynalar aynı zamanda gelecekte haber verme, yani bir çeşit aracı olmalarının yanısıra ve tedavi amaçlıdır. Ayrıca gerek biçim gerekse bu özellikleri ile bazı bakımlardan Şaman davullarını da anımsatmaktadırlar.

G. 1. Yakut şaman elbisesi üzerinden aynalar. Gürcan Yardımcı, f.4:95

- 1 A. Sekiya, "Bronzovie Zerkala i ih Prodvijenie na Vostok", **Terra Scythia**, İzdatel'stvo İnstitutu Arheologii i Etnografii SO RAN, 2011, s. 269. s. 269-271.
- 2 İ. V. Surazakova, "Veşi dlya Uhoda za Vneşnim Vidom iz Rannesrednevekovih Pamyatnikov Gornogo Altaya", **Drevnosti Sibiri i Tsentral'noy Azii**, No.4, 16, 2012, s. 110.
- 3 Yasemin Oğuz Güner, Şaman Giysi Unsurları Üzerlerinde Kullanılan Semboller, Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Geleneksel Türk Sanatları Anasanat Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2017, s. 83-84.
- 4 Kevser Gürcan Yardımcı, Avrupa Müzelerindeki Türk Şaman Elbiseleri, MSGSÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2016, s.408.

G. 2. Andoronovo kültürü, Orta Kazakistan, Borovoye Mezarı.

<http://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/25.+archaeological+artifacts/3550239>

Aynalar aynı zamanda ölünün ruhunun cisim bulmuş hâlidir. Bu nedenle erken devir Türklerinde, özellikle kurganlarda çok sayıda ayna ele geçmiştir. Metal aynaların erken dönem Türklerinde kadın, erkek ve çocuk mezarlarında bulunmuş olması onların ritüel amaçlı kullanımlarını kanıtlar niteliktedir. Yine bu amaca yönelik şekilde, bazılarının bilinçli olarak kırılıp mezara parçalı ya da bir parçasının konulduğu bilinmektedir. Diğer parçalar ise ölen kişinin akrabalarına ya da ona yakın olan kişiye verilirdi; böylece ölen kişinin topluluğu ile bağı devam ederdi.⁵ Bu bağlamda baş tarafında ele geçen aynaların ölen kişi için bir nevi “göz” görevi gördüğünden bahsetmekte fayda vardır.⁶ Başka bir deyişle böyle aynalar sayesinde ölümler “görebilmektedir”.⁷

Aynanın nazarlık ya da tılsım olarak kullanılması da Türkler arasında yaygın olmuştur. Ayrıca araştırmacıların bazıları bunların ateşe sunulduğundan ve dini-sihirsel güce sahip olduklarından bahseder. Daha sonraki yüzyıllarda yani erken Orta Çağ’a doğru metal aynalar kült objeler haline gelirler; taş altar ve kireçtaşı parçası ile birlikte bulunmaları bunu destekler niteliktedir. Dağlık Altay’da Erken Demir Dönemi’ne ait mezarların bazılarında ölünün başına yakın yerlerde adı geçen malzemelere rastlanması onların amulet olarak kullanılmalarını yani dinî fonksiyonlarının bulduklarını gösterir. Ayrıca ayna, zaman zaman Türklerde su ile birlikte düşünülmüştür. Çünkü su, ayna gibi yansıma yapmaktadır.⁸

5 A. A. Tişkin, N. N. Seregin, **Metalliçeskie Zerkala kak Istočnik po Drevney i Srednevekovoy İstorii Altaya (po Materialam Muzeya Arheologii Etnografii Altaya Altayskogo Gosudarstvennogo Universiteta)**, Barnaul Azbuka 2011, s. 112.

6 İ. V. Surazakova, **a.g.m.**, s. 110.

7 A. A. Tişkin, N. N. Seregin, **a.g.e.**, 2011, s. 118.

8 Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş Türklerde Giyecek ve Süslenme (Göktürklerden Osmanlılara)**, C.V, Ankara 1985, s.324.

Yukarıda değindiklerimizden de anlaşılacağı üzere çok erken devirlerden itibaren Türk kültüründe aynalara rastlamak mümkün olmuştur.⁹ Aşağıda sözünü edeceğimiz aynaların hemen hepsi yuvarlak formludur bununla birlikte Andronovo Dönemi'ndeki aynaların kare formlu, arka yüzlerinin merkezlerinde tutma topuzuna sahip olanlarının varlığından bahsetmekte fayda vardır (G. 2).

G. 3.a. Shangcunling Mezarlığı'ndan tunç ayna.

G. 3.b,c. Okunev kültürü, Tyure-Tag kaya resimlerinden örnekler. Esin, r.5.1,2.

Kuzey Gou'a (Çin) yer alan Shangcunling Mezarlığı'nda (MÖ. 9. yüzyılın son çeyreği – 8. yüzyılın ilk çeyreği) ele geçen tunç bir ayna, üzerindeki tasvirlerle dikkât çekmektedir. Araştırmacılar, bunları erken İskit Dönemi veya Hint-Avrupa Kültürü ile ilişkili olarak gösterebilirler de tasvir üslûplarının benzerlerine Moğolistan topraklarındaki buluntularda rastlanmasında hemfikirlerdir (G. 3.a).¹⁰ Söz konusu ayna üzerinde iki yanda dört ayaklı gerçeküstü yırtıcı, yukarı kısımda yer alan geyiğe doğ-

9 V. V. Bobrov, "Tagarskaya Kul'tura v Severnoy Lesostepi", *Terra Scythia*, İzdatel'stvo İnstitutu Arheologii i Etnografii SO RAN, 2011, s.11-22.

10 V. İ. Molodin, P. M. Kojin, S. A. Komissarov, "Osobennosti Perehoda k Rannemu Jeleznomu Veku na Territorii Severnogo Kitaya", *Vestnik NGU. Seriya İstoriya, Filologiya*, T.14, V. 4, 2015, s. 5-12; S. A. Komissarov, "Kul'tura Çauhu – Tsentral'naya Kul'tura Skifskoy Epohi na Territorii Sin'tsyanu", *Terra Scythia*, İzdatel'stvo İnstitutu Arheologii i Etnografii SO RAN, 2011, s. 124.

ru yürürken betimlenmiştir. Yırtıcıların açık ağızlarından dişleri seçilebilmektedir; kulakları dik ve gözleri iri olarak ele alınmıştır ve gövdeleri üzerinde spirallerden oluşan kıvrımlar mevcuttur. Geyik ise sol tarafa doğru bakmaktadır. Kompozisyonun altında ise açık kanadı ve kuyruğu ise gövdesi cepheden, başı profilden verilmiş bir kartal bulunmaktadır. Burada muhtemelen Türk mitolojisi¹¹ ve sembolizminde çok sık karşılaştığımız güneş-ay, iyi-kötü gibi zıt kavramlar anlatılmak istenmiştir. Özellikle yırtıcı gerçeküstü hayvanların ele alınış şeklinin Okuniev Dönemi kaya resimleriyle benzerliği gözden kaçmamaktadır (G. 3.b-c).

Bir tesadüf buluntusu olarak Doğu Kazakistan'dan ele geçen disk formlu aynanın ön yüzü perdahlıdır. Arka yüzünde ise merkezde küçük bir tutma topuzu vardır, bir dağ keçisi ve beş adet erkek geyik arka arkaya birbirini takip eder vaziyettedir. Bunlar aynanın formuna uygun şekilde, çok fazla detay vermeyecek biçimde tasvir edilmiştir (G. 4.a). Söz konusu çerçeveli aynanın Karasuk Dönemi'ne, MÖ. 8 - 7. yüzyıla ait olabileceği düşünülmektedir.¹² Bunların benzerlerine Proto Türklerden itibaren Türk kaya resimlerinde de sıkça rastlanmaktadır (G. 4.b).

G. 4.a. Buhtarma (Doğu Kazakistan)'dan Tesadüf Buluntusu. P. K. Frolov Koll.
<http://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/25.+archaeological+artifacts/879934>

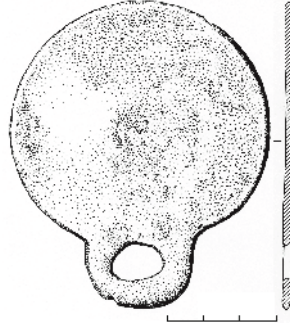

G. 4.b. Kazakistan Terekty Aulie'den Kaya Resmi Detay, Lymer, f.3

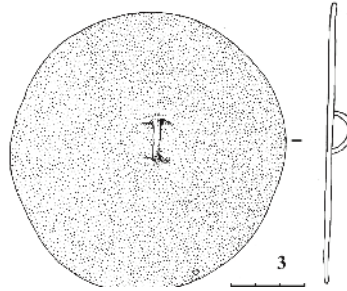
11 Yaşar Çoruhlu, **Türk Mitolojisinin Anahatları**, İstanbul 2010, s.142.

12 E. S. Bordanov, "Obrazi Svernuşşegosya i Prinavşşego k Zemle Hişnika, Olenya "na Tsıpoçkah", v Kontekste Zapojdeniya Skifo-Sibirskogo İskusstva", **Terra Scythia**, İzdatel'stvo Institutu Arheologii i Etnografii SO RAN, 2011, s. 23.

Araştırmacılar tarafından Arjan-Mayemir Dönemi'ne¹³ ait olarak kabul edilen bununla birlikte Proto-Türk Dönemi'ne de denk gelen bir grup ayna MÖ. 7. yüzyılın ilk yarısı ile MÖ. 6. yüzyılın iki ya üçüncü çeyreğine işaret etmektedir. Söz konusu örneklerden biri çerçeve kısmında uzun kulplu (G. 5.a) iken diğer örneklerin gövde üzerinde tutma topuzu oldukları saptanmıştır (G. 5.b)

G. 5.a. Titkesken'-VI Kurgan 80'den Ayna. Tişkin –Seregin, 2011, tabl.XIV.

G. 5.b. Biyke'den Tunç Ayna. Tişkin - Seregin, 2011, r.13.3

Tagar Dönemi¹⁴ aynalarında ise kırık yani parçalara ayrılmış metal aynalara rastlamak zordur. Bunlar hem kadın hem de erkeklerin kullandıkları, kemere takılmak üzere tutma topuzları bulunan, kese içinde taşınan aynalardır. Bu dönemde mezarlardan ele geçen aynalar genelde ölen kişinin kemer, göğüs, omuz bölgesinde nâdiren ise bıçak ya da bize eşlik eder şekilde ele geçmiştir. Bazı durumlarda ayna sayısı bir değil ikidir. Kemer tokası ile birlikte ele geçen örneklerin çok-amaçlı kullanıldıkları düşünülmektedir.¹⁵

Söz konusu aynalar tip olarak 3'e ayrılmaktadırlar: arka yüzünde kulplu: yuvarlak, yarım daire, dikdörtgen, kare ve hayvan gövdesi veya başı şeklinde olmak üzere ken-

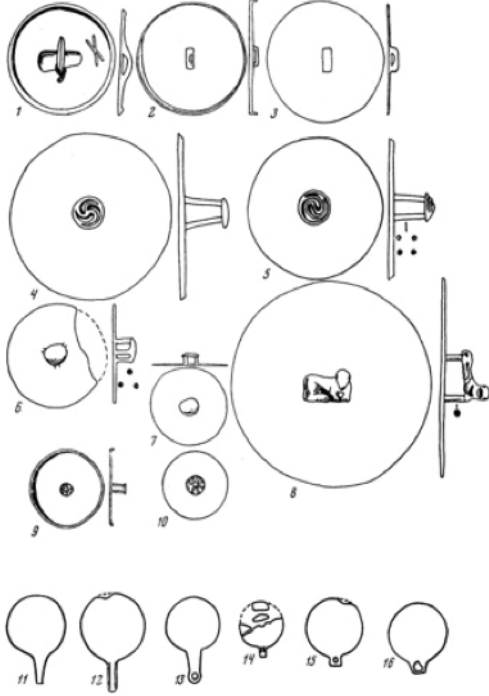
13 A. A. Tişkin, N. N. Seregin, a.g.e., 2011, s. 10.

14 N. L. Çlenova, *Proishojdenie i Rannyaya İstoriya Plemen Tagarskoy Kul'turu*, Moskva 1967, s. 81-91.

15 Yu. S. Hudyakov, "Zerkala iz Mogil'nika Ust'-Edigan", *Drevnosti Altaya: İzb. Lab. Arheologii*, N.3, 1998, s.135.

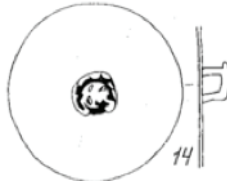
di içinde grupları bulunmaktadır; diğer tipi ise çerçeveden kulplular meydana getirmektedir: kısa, uzun ve çerçeveye bağlı hayvan formu ya da başı ile sonlanan kulplu; son tipte ise dört ayaklı yuvarlak kulplular mevcuttur (**G.6.a**). Ayrıca arka yüzünde tutma topuzu yerine dört yapraklı forma sahip istisnâî bir örneğin varlığı bilinmektedir. Söz konusu örnek Minusinsk Havzası topraklarından ele geçmiştir (**G. 6.b**).

G. 6.a. Tagar Dönemi Tunç Aynalar. Çelenova, tabl.21

G. 6.b. Tagar Dönemi Tunç Ayna, Çelenova, tabl.24.6.

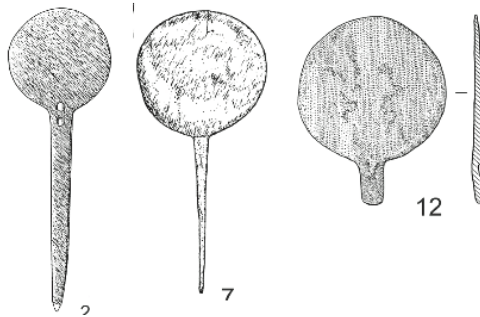

G. 6.c. Tagar Dönemi Tunç Ayna. Çelenova, tabl.27.14.

Özellikle Tagar Dönemi, MÖ. 8 - MÖ. 6. yüzyıla ait ve birinci tipteki aynaların masif olduklarını belirtmek mümkündür; Kalınlıkları 1 - 3 mm, çapları 8 - 11 cm arasında değişmektedir. MÖ. 5 - MÖ. 4. yüzyıla ait olanlar ise daha minyatür boyuttadır; çapları 4,5 - 5 cm arasındadır. Bunlardan bazılarının üzerinde “X” işareti (G. 6.a) bulunmaktadır bununla birlikte söz konusu işaret daha çok Karasuk Kültürü için karakteristiktir.¹⁶ Tagar Dönemi Tip 2 olarak ayırdığımız grup çoğunlukla Altay, Kazakistan ve Orta Asya’da varlık göstermiştir. Bunlardan dikkât çeken, iki ayağı üzerinde duran kedi cinsinden bir hayvan şeklinde kulpu olan örnekler (G. 6.a). Söz konusu ayna 6.3 cm çapında ve yaklaşık 1 mm kalınlığındadır, MÖ. 5 - 4. yüzyıla aittir. Üçüncü tipte yer alan aynalarının kulplarının üzerinde “S” formlarının yanısıra dairevi forma sığdırılmış yani gövdeleri kıvrılmış ya da stilize hayvan tasvirlerine rastlamak mümkündür (G. 6.c). Bu tiptekiler ise daha çok MÖ. 5 - MÖ. 3. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

Tagar Dönemi’nde bu üç tip arasından en yaygın Tip 1 olmuştur. Hattâ bunların bir kısmı Karasuk Kültürü’ne ait olarak kabul edilmektedir. Dikkât çeken başka bir nokta ise söz konusu tutma topuzlu tipin Andronovo mezarlarında da ele geçmiş olmasıdır. Bunların bir ayrıcalığı da çoğunlukla erkek mezarlarında görülmeleridir. Özellikle tutma topuzlu olanlar muhtemelen erkek kemerlerinin kayışlarına asılmak suretiyle taşınmış olabilir.¹⁷ Bu noktada değinmekte fayda vardır ki Tagar Dönemi aynalarının çok benzerlerine Kafkasya, özellikle de Kuzey Kafkasya’da yine aynı yüzyıllarda rastlanmaktadır.¹⁸

Erken Saka Dönemi aynaları¹⁹ da benzer biçimde disk formludur bununla birlikte kulp kısımları ile farklılık gösterirler. Kulpların bazıları bıçak (G.7.a), bazıları iğne (G. 7.b) şeklindedir. Bir grup ise özellikle Pazırık aynalarında göreceğimiz gibi kısa dikdörtgen kulpa sahiptir (G. 7.c).

G. 7.a-c. Erken Saka Devri’ne Ait Tunç Aynalar. Aleksandr Tairov, ill.47.2,7,12.

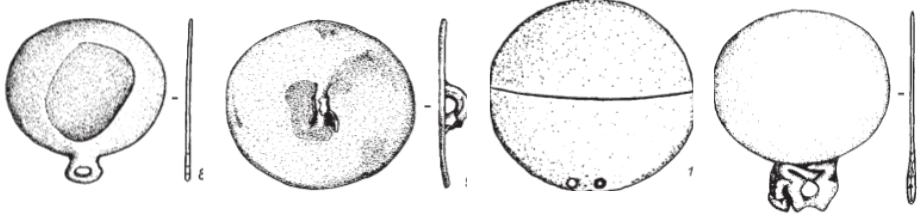
16 N. L. Çlenova, a.g.e., s. 82-86.

17 L. Çlenova, a.e., s. 86-90.

18 S. V. Mahorth, “Skifskie Zerkala iz Severokavkazskih Pamyatnikov VII-V vv. do N. E.”, *Drevnosti*, V. 14, 2016, s.185-121.

19 Aleksandr Tairov, *Early Nomads of Zhaiyk-Irtish Interflue in VIII-VI. CC. BC.*, Kazakh Research Institute of Culture, Ministry of Culture and Sports of the Republic Kazakhstan, Astana 2017.

Asya Hunlarında da aynanın oldukça fazla kullanıldığı kurganlardan çıkan örnekler sayesinde kanıtlanmıştır. Bu dönemde de aynanın malzemesi yine tunçtur. Gerek bu dönem gerekse Göktürk Dönemi aynaları için dikkât edilmesi gereken önemli bir nokta ise Çin ile olan ticâret, savaş, evlilik gibi ilişkiler neticesinde mezarlarda karşılaşılan, yer yer bu çalışmada değineceğimiz, Çin aynalarının varlığıdır.

G. 8.a-d. Pazırık Kurganlarından Aynalar. Kiryuşin; Tişkin; Matrenin, r.7.8,9.10.

Özellikle Pazırık Kurganlarından ele geçen örneklerin çoğu disk formunda olmakla birlikte (disk çapları 7.2 - 12.5 cm arasında değişmektedir) çerçeveden kulplu (G. 8.a), arka yüzden tutma topuzlu (G. 8.b) ve çerçeve kenarında üzerinde delikli (G. 8.c) olmak üzere çeşitlere sahiptir. Ayrıca kulp kısmının hayvan formu (çoğunlukla toynaklı hayvan) ile sonlandığı veya hayvan formunda olduğu (G. 8.d, 9.a-h) başka bir grup olarak da nitelendirebileceğimiz örnekler mevcuttur. Altay Cumhuriyeti, Katun Nehri'nin sol kıyısında yer alan Titkesken'-VI Kurgan 26'dan (MÖ. 6. yüzyılım ikinci yarısı - 4. yüzyılım üçüncü çeyreği) sözünü ettiğimiz son gruba ait bir tunç aynanın çapı 12.2 cm'dir ve ayna genç bir kadının kemer bölgesinden ele geçmiştir.²⁰ Söz konusu aynanın özelliği kulpunda saklıdır; kulp kısmında dizleri üzerinde oturan, çift hörgüçlü bir deve tasiri yer almaktadır. Aynanın kalınlığı 0.25-0.3 cm'dir ve ayna MÖ. 6 - MÖ. 5. yüzyıla tarihlendirilmektedir (G. 8.d).²¹

MÖ. 5 - 3. yüzyıla ait aynalarla bu tarz örnekler çoğaltılabilir. Ordos, Altay, Tuva, Minusinsk Havzası, Trans-Baykal ve Batı Moğolistan'dan söz konusu özelliğe sahip pek çok ayna ele geçmiştir (G. 9.a-e).²² Bunlar arasında geyik, kaplan gibi dört ayaklı hayvanların ayakta durduğu kompozisyonlar öne çıkmaktadır. Söz konusu ayna grubunda sadece tek bir hayvan görülmeyebilir, birbirine karşılıklı olarak bakacak şekilde yerleştirilmiş (antitetik) (G. 9.e) ya da Tuva Cumhuriyeti'nden aynada olduğu gibi mücâdele içindeki hayvan çiftlerine rastlamak mümkündür (G. 9.f). Yeri gelmişken değinmekte fayda vardır ki hayvan tasvirli kulpa sahip diğerlerinden biraz

20 Yu. F. Kiryuşin, A. A. Tişkin, S. S. Matrenin, "Pamyatnik Skifo-Sakskogo Vremeni Titkesken' VI: İtoği İzuçeniya i Kul'turno-Hronologičeskiy Analiz", *Terra Scythia*, İzdatel'stvo İnstituta Arheologii i Etnografii SO RAN, 2011, s. 104.

21 A. A. Tişkin, N. N. Seregin, a.g.e., 2011, s.12, 32.

22 Yiu-Kang Hsu, *Archaeological Investigations of Xiongnu-Hun Cultural Connections*, Yüksek Lisans Tezi, Minnesota Üniversitesi, Ağustos 2010, s. 142.

daha erken tarihli Stavropol'dan bir örnek ele geçmiştir. MÖ. 6. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen bu aynanın yivli dikdörtgen şeklindeki kulpu dört ayaklı bir yırtıcı ile sonlanmaktadır (G. 10). Gerek bu erken örnek gerekse Pazırık örneklerinin ortak bir özelliği de bahsedilen hayvan tasvirli kulplara sahip Tagar ve Taştık dönemlerinden kama kulpları ile olan benzerliğidir. (G. 11)

G. 9.a-e. Ordos, Altay, Tuva, Minusinsk Havzası, Trans-Baykal ve Batı Moğolistan'dan Aynalar. Yiu-Kang Hsu, fig. 137.

G. 9.f. Tuva Cumhuriyeti, Sagly-Bazhi Kurgan no13. MÖ. 5 - 4. yy.

<http://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/25.+archaeological+artifacts/3550422>

G. 9.g. Berel Kurgan no. 8. Samaşev, r. 23.

G. 9.h. Berel Kurgan no.11. At Koşum Takımına Ait Parça. Samaşev, r. 28.

Berel Kurgan no.8'den çerçeve kısmından kulplu²³ örneğin ayırt edici özelliği ise kulpunun kartal-grifon formunda olmasıdır (G. 9.g). Asya Hunları kurganlarından çıkarılan ahşap at koşum takımlarında, madeni eşyalarda rastladığımız üzere bu kartal-grifon da ayakta durur vaziyette kartal gövdeli, iri badem gözlü, kancalı gagalı ve dik kulaklıdır; ayrıca başında ibik de yer almaktadır (G. 9.h). Üsluptaki bu bütünlük de söz konusu hayvan tasvirli aynaların Asya Hunları tarafından üretimler olduklarını kanıtlar.

Bunlar arasında Batı Moğolistan'dan bir ayna farklılık göstermektedir: Dikdörtgene yakın kulpa sahip olan disk aynanın üzerinde geyik tasviri yer almaktadır. Geyik betimlendiği diskin şekline uydurulmuştur; Tamamen profilden verilmiş bu hayvan ayakları üzerindedir, yürür vaziyettedir; boynuz dalları ise geriye doğru kıvrıktır. Söz konusu hayvanın üzerinde kazıma çizgiler mevcuttur (G.9.d). Bunların dışında yine özellikle Pazırık Kurganlarından (kurganlar no. 21, 24, 25, 47, 80, 94) daha küçük çaplara (4.6 - 7.4 cm) sahip disk formlu tunç aynaların varlığı bilinmektedir. Bunlar ufak boyutlarda çerçeve-kulplara sahiptir.

G. 10. Stavropol Toprakları, MÖ. 6. yüzyılın İkinci Yarısı,

<http://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/25.+archaeological+artifacts/2958160>

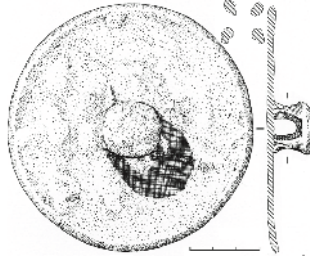
G. 11. Tagar Dönemi, Kama Kabzası Detay.

<http://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/25.+archaeological+artifacts/3479076>

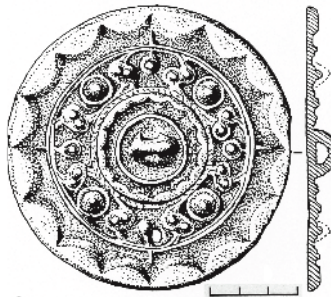
23 Z. S. Samaşev, "Nekotorie Rezul'tati İssledovaniy Berel'skih Kurganov", *Terra Scythia*, İzdatel'stvo İnstituta Arheologii i Etnografii SO RAN, 2011, s. 226.

Tıtkesken'-VI Kurgan 80'den bir öncekine göre daha sade bir tunç ayna daha ele geçmiştir. Çerçeve kısmından kısa kulplu olan bu örneğin kulpunda oval bir açıklık yer almaktadır. Diskin çapı 6.9 - 7.1 cm'dir, kalınlık ise 0.2 - 0.3 cm olarak ölçülmüştür; MÖ. 5 - MÖ. 4. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Yine aynı yerden, Kurgan 94'den kısa kulplu başka bir ayna daha bulunmuştur, aynanın kulpundaki delikte deri kayış parçası kalıntısı yer almaktadır. Aynanın disk çapı 5 - 5.35 cm; kalınlığı ise 0.15 - 0.25 cm'dir. Bir önceki ayna ile aynı tarihe işaret etmektedir.²⁴

Altay Cumhuriyeti, Yukarı-Elanda-II Kurgan 13'den ele geçen masif ayna Dağlık Altay'dan bir kaç tane hariç, çok fazla benzer örneğe sahip değildir. 10.5 - 10.7 cm çapında, 0.3 - 0.4 cm kalınlığında, arka yüzünde dört ayaklı ve kare şeklinde topuz ile sonlanan bu eser (G. 12) Pazırık buluntuları ile çağdaştır, genel olarak MÖ. 6 - MÖ. 5. yüzyıla tarihlendirilmektedir.²⁵ Bu tarz aynalar Tagar Dönemi aynaları ile benzerlik göstermektedirler.

G. 12. Yukarı-Elanda-II Kurgan 13'den Ayna. Tişkin – Seregin, 2011, tabl.VI.

G. 13. Yaloman-II Kurgan 57'den Ayna. Tişkin – Seregin, 2018, tabl.XXI.

Yaloman-II Anıtı Kurgan no 57'den 9.6 - 9.9 cm çapında ayna ise arka yüzünden tutma topuzludur ve üzerindeki süsleme düzeni ile farklılık göstermektedir; en dışta güneş izlenimi veren rozet formu yer almaktadır. Daha içteki şeritte irili ufaklı çemberler içinde çıkıntı yapan yine irili ufaklı daireler bulunmaktadır. Bu şeritten sonra,

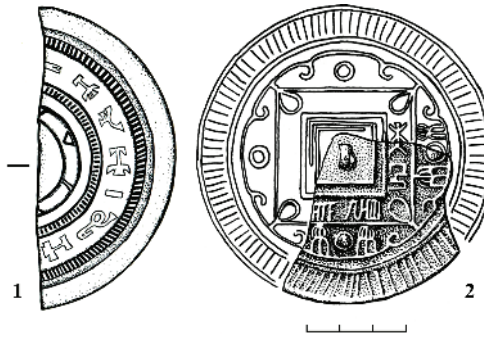
24 A. A. Tişkin, N. N. Seregin, a.e., s. 39-40.

25 Tişkin, Seregin, a.e., s. 11, 31.

dış kısımda yer alan rozet formunu anımsatan ince bir şerit gelir, buradan sonra da merkezde daire içinde kulp görülmektedir. Söz konusu eser Altay Cumhuriyeti toprakları içinde varlık gösteren Bulan-Koby (Bulan-Koby) olarak adlandırılan kültüre ait kabul edilmektedir. Bununla birlikte adı geçen dönemin MÖ. 2 - MÖ. 1. yüzyılda Asya Hunlarının varlık gösterdiği topraklara denk gelmesi bu eseri Asya Hunları Dönemi'ne ait olarak düşünmemize yol açmıştır (G. 13).²⁶ Bununla birlikte söz konusu eser Çin aynalarını da anımsatmaktadır.

Çendek Mezar 6'dan ve 28'den arka yüzünden tutma topuzlu 2 örnek tartışmaya açık özellikler sunar (G. 14); her ikisinin de üzerinde kabartma olarak bir takım işaretler/harfler bulunmaktadır ki bunlar onların Çin kaynaklı olabileceğini düşündürür. Söz konusu çiftin benzerlerine Trans-Baykal ve Kuzey Moğolistan'da rastlanmaktadır.²⁷ Bunların yerel üretim kopyaları olabileceği şeklinde görüşler mevcuttur.²⁸ Bu noktada değinmekte fayda vardır ki Altay'da özellikle erken dönemde aynalar kadın mezarları için karakteristiktir ve buluntular sayesinde anlaşıldığı kadarıyla bunlar kemerlere takılan çantalar içinde taşınmaktadır.²⁹

Çemal'ska Rayonu'nda bulunan Ust'-Edigan Mezarlığı'nda, 12 kurgandan tunç aynalar ele geçmiştir; bunların bazıları parçalı, çok nâdir olanları ise tamdır. Söz konusu mezarlık MS. 1. bine tarihlendirilmektedir ve Geç Asya Hun - Göktürk Dönemi olarak kabul edilebilir. Ust'-Edigan Mezarlığı Kurgan 60'dan tunç ayna bütün hâli ile günümüze gelmiştir. Kadın iskeletinin bacak kısmına doğru olan bölgede ele geçen bu örnek disk görümlü, dikdörtgen kulpludur, kulpun uç kısmına doğru ufak bir merceksi tutma kulpu yer alır. Söz konusu aynanın çapı 5.2 cm'dir. (G. 15). Buna benzer küçük boyutlu tunç aynalarla özellikle Asya Hunlarında karşılaşılmaktadır.

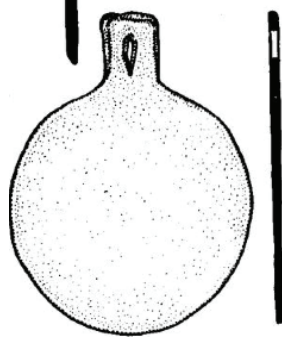
G. 14. Çendek Mezar 6 ve 28'den Aynalar. Tişkin – Seregin, 2011, r.8.1,2.

26 Andriey P. Borodovskiy - Łukasz Oleszczak, "The Comprehensive Investigation of The Kara-Koby Culture Stone Boxes from Chultukov Log-1 Cemetery (Upper Altai)", *Eurasian Prehistory*, 13 (1-2), s.135.

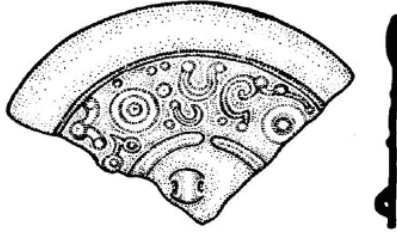
27 Yu. S. Hudyakov, a.g.m., s.135.

28 Tişkin, Seregin, s. 98.

29 N. N. Seregin, S. S. Matrenin, "Kitayskiy İmport iz Pamyatnikov Altaya Hunnuso-Syan'biyskogo Veremeni", *Sohranenie i İzučenie Kul'turnogo Naslediya Altayskogo Kraya*, İzdatel'stvo Altayskogo Gosudarsvennogo Universiteta, V. XXIII, Barnaul 2017 s. 138.

G. 15. Ust'-Edigan Mezarlığı, Kurgan 60, Hudyakov, r.I.6.

G.16. Ust'-Edigan Mezarlığı, Kurgan 30, Hudyakov, r.III.1.

Yine aynı mezar Kurgan 30'dan farklı bir ayna hem kürevî kulpu hem de üzerindeki süslemesi ile farklılık yaratmaktadır. Arka yüzdeki düzenlemede dış kısmı geniş bir dâirevi hat çevreler, bundan sonra içinde bir takım süslemelerin bulunduğu daha geniş çember gelir. Burada içiçe geçen daireler, yuvarlak at nalına benzeyen şekiller yer almaktadır. Bu çemberden sonra gelen, ilmiğin bulunduğu alan ise sınırlandırılmıştır. Parçalı olarak ele geçen tunç aynanın çapının yaklaşık olarak 9 cm olabileceği düşünülmektedir (G. 16). Buna benzer bir ayna (MÖ. 2. yüzyıl) Minusinsk Havzası'nda da bulunmuştur. Ust'-Edigan Mezarlığı (Altay Cumhuriyeti) aynalarının yerel üretim olduklarına inanılmaktadır.³⁰

Altay'da bulunan dokuz adet metal aynadan oluşan bir grup, genel olarak I. binin ikinci yarısı ile II. binin başına tarihlendirilmektedir. Hem kadın hem de erkek mezarlarından ele geçen bu aynaların buluntu yerleri şöyledir: Yustid XIV, Kurgan 2; Ak-Kobi III, Kurgan 2; Kamenniy Log; Uzuntal VIII, Kurgan 1; Uzuntal VI, Kurgan 1; Kurota II, Kurgan 46; Kuray III, Kurgan 2; Katanda II, Kurgan 5; Bertek 34.³¹

Kuray-III'deki metal ayna 4 - 6. yüzyıla ait bir örneğin daha geç dönem kopyası olarak görülmektedir.³² Sayan-Altay'da, Tuva'da Çin aynalarına ya da bunların yerel

30 Yu. S. Hudyakov, a.g.m., s.136-137.

31 İ. V. Surazakova, a.g.m., s. 109.

32 A. A. Tişkin, N. N. Seregin, "Rezul'tatu Kompleksnogo İzuçeniya Metalličeskih Zerkal iz Srednevekovih

üretim kopyalarına erken dönemde oldukça fazla rastlanmaktadır ve bu eserlere, daha önce de belirtildiği üzere, ayrı bir çalışma konusu gerektirdiğinden burada fazla üzerinde durulmamıştır.³³ Yustid-XIV'den 9.8 cm çapında metal bir ayna bu benzerliğin en güzel örneklerinden birini sunar (G. 17). Bu tarz aynalar yuvarlak formudur, arka yüzlerinin ortalarında topuz şeklinde kulpları bulunmaktadır. Söz konusu eserin merkezinde yer alan bu topuz kulp, oturan aslan şeklindedir. Bunun çevresinde dört adet aslan yürür vaziyettedir. Bunun etrafında, çerçevenin dış kısmına yakın olan yerde sarı asma kuşları uçarken betimlenmiştir. En dıştaki çerçeve stilize palmetlerle çevrelenmiştir. Bu tarz benzer örnekler çoğunlukla 8 - 9. / 10. yüzyıl başına işaret etmektedir. Ak-Kobi'dan 7 cm çapındaki disk formlu ayna ise kulpa ya da ilmiğe ve süslemeye sahip olmaması ile diğer Göktürk Dönemi'ne ait aynalardan ayrılmaktadır. Buna benzer bir örnek Tanrı Dağları topraklarında Bel-Saz II'den ele geçmiştir.³⁴

G. 17. Yustid-XIV Kurgan 2'den Ayna. Tişkin – Seregin, 2018, r.1.1; Kubarev, 16.

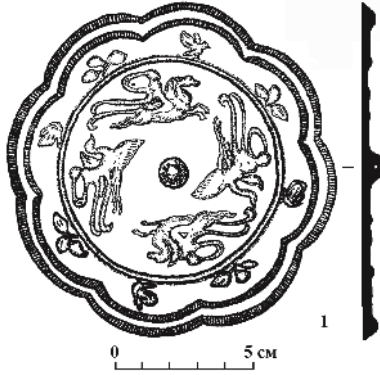
Altay'dan Kurota-II'den elde edilen bir ayna 7. yüzyılın ikinci yarısı - 11. yüzyıla tarihlendirilmektedir (G. 18). Altay'da, bu esere benzer ancak parçalı bir kaç örnek (Kirillovka-V, Gilevo-XVI, Yarovskoe-III, Popovskaya Daça) daha bulunmuştur. Bütün hâlinde günümüze ulaşan Kurota-II'deki ayna iki adet iç içe sekiz yapraklı rozet formundadır. Bu birbirine benzer özellik ve form taşıyan örneklerin ortak noktaları; arka yüzlerinde feniks gibi gerçeküstü hayvan tasvirlerine yer verilmesidir. Bütün olarak ele geçen örnekte, ayrıca ortadaki bu kompozisyonun sonraki şeritte palmeti andıran bitkisel düzenleme yer almaktadır. Bu tarz benzer örnekler çoğunlukla 8 - 9.

Pamyatnikov Altaya i Yujnoy Çasti Verhnego Priob'ya", *Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, No.434, 2018, s. 130; Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, Ankara 1962, s. 157.

33 Detaylı bilgi için bkz. P. M. Leus, "Kitayskie Bronzovie Zerkala iz Mogil'nikov Ala-Tey i Terezin v Tuve", *Vtoraya Bcerossisyskaya Nauçnaya Konferentsi Drevnie Kul'turi Tsentral'noy Azii i Sank-Peterburg, Posvyashennaya 90-Letiyyu so Dnya Rojdeniya Aleksandra Daniloviça Graça, Tezisi*, 2018, s.104-110.

34 G. V. Kubarev, *Kul'tura Drevnih Tyurok Altaya (po Materialam Pogrebal'nih Pamyatnikov)*, Rossiyskaya Akademiya Nauk Sibirskoe Otdelenie Institut Arheologii i Etnografii, Novosibirsk 2005, s.75.

yüzyıla işâret etmektedir, bunların Çin aynaları ya da Çin aynalarının kopyaları oldukları düşünülmektedir.³⁵

G. 18. Kurota-II'den Ayna. Tişkin – Seregin, 2011, r.10.1-3.

G. 19.a. Şibe-II Kurgan 3'den Ayna. Tişkin – Seregin, 2011, tabl. XXIII.

G. 19.b. Şibe-II Kurgan 18'den Ayna. Tişkin – Seregin, tabl.XXIV.

35 A. A. Tişkin, N. N. Seregin, a.g.m., 2018, s. 130.

Altay Cumhuriyeti, Şibe II Kurgan 3 ve 18'den Göktürk Dönemi'ne ait birer ayna örneği bulunmaktadır. (G. 19.a-b).³⁶ Kurgan 3'den ele geçen ayna yaklaşık olarak 6 cm çapa sahiptir; arka yüzden kulpludur. Yine arka yüzünde iki adet stilize edilmiş ejder, forma uydurularak ve birbirlerine paralel biçimde yerleştirilmiştir. Göktürlere ait 7.- 8. yüzyıl mezarından ele geçen bu örneğin 4 - 6. yüzyıldan kalma Çin aynası ya da kopyası olduğu düşünülmektedir. Kurgan 18'den ayna ise yaklaşık 7 cm çapındadır. Merkezde arka yüzünden tutma topuzlu ayna üzerinde net olarak seçilemeyen betimler yer almaktadır: İçteki dairede dört köşe oluşturacak biçimde ufak kabarmalar vardır, sağ tarafta stilize ejder başı? bulunur. Bunlardan sonraki çerçeveyi dikine şeritlere sahip hat ve ondan sonra da üçgenlerden oluşan hat çevreler.³⁷ Söz konusu eserin de Çin mi yerel kaynaklı bir kopyası mı olduğu tartışmalıdır. Araştırmacılar bunun daha çok yerel bir taklit olabileceği görüşündedir.³⁸ Yukarıda da değinildiği üzere Göktürk Dönemi'nde Çin ile olan savaş, ticâret, evlilik gibi yoğun ilişkiler dolayısı ile Göktürk topraklarında Çin aynalarına oldukça sık rastlanmaktadır.

Rogoziha-I Kurgan no 10 ve Blijnie Elbanı-XVI Mezar 9'dan ele geçen iki kırık metal ayna üzerinde ufak daireler içinde noktalardan oluşan birbirine çok benzer bir düzenleme vardır (8 - 9. yüzyıl) (G. 20.a-b). Arka yüzlerinde çok hafif çıkıntılı kulpa sahip bu iki aynanın benzerlerine Doğu Kazakistan topraklarında rastlanmaktadır. Tişkin ve Seregin gibi araştırmacılar böyle örnekler ile Doğu Kazakistan'daki Kimakların yerel nüfusu arasında bağlantı kurmaktadır.³⁹ Bel-Saz II Kurgan 19'dan kadın mezarından⁴⁰ bir ayna ise yine benzer bir düzenleme ile karşımıza çıkar ancak arka yüzündeki kulpu ayakta duran bir karaca şeklindedir (G. 21). Karaca ön ve arka ayaklarıyla diske sabitlenmiştir. Asya Hunlarında sık sık gördüğümüz "Hayvan Üslûbu"na göre, karacanın kulak ve boynuzu geriye doğru uzanmaktadır. Söz konusu ayna ayrıca 2 mm'lik inceliği ile dikkât çekmektedir. Göktürk Dönemi'ne ait olan bu eser Proto Türklerde ve Asya Hunlarında gördüğümüz hayvan biçimli kulpa sahip aynaların devamı niteliğindedir.

G. 20.a-b. Rogoziha-I Kurgan no 10 ve Blijnie Elbanı-XVI Mezar 9'dan Ele Geçen İki Kırık Ayna. Tişkin – Seregin, 2018, r.1.16-17.

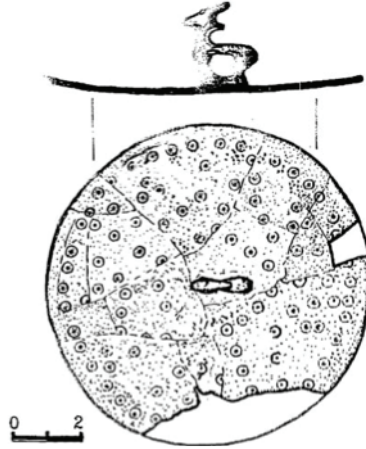
36 Tişkin, Seregin, a.g.e., 2011, s. 18.

37 Tişkin, Seregin, a.g.e., 2011, s. 48.

38 A. A. Tişkin, N. N. Seregin, "Kitayskie İzdeliya iz Arheologičeskih Pamyatnikov Rannesrednevekovih Tyurok Tsentral'noy Azii", *Teoriya i Praktika Arheologičeskih İssledovaniy*, Barnaul 2013 (7), s. 55-60.

39 A. A. Tişkin – N. N. Seregin, a.g.m., 2018, s. 134.

40 Kubatbek Tabaldiev, *Kurgani Srednevekovih Kočevnih Plemen Tyan-Şanya*, Bişkek 1996, r.24.1.

G. 21. Bel-Saz II Kurgan 19'dan Tunç Ayna. Tabaldiev, r. 24.1

Göktürk Dönemi için yeri gelmişken belirtmek gerekir ki Güney Sibirya'da ve Moğolistan'da metal aynalar sadece kadın mezarlarındadır. Tuva'da yer alan Mongun-Tayga ise erkek mezarı olması ile bunlardan farklılık gösterir.⁴¹

Konumuz ile ilgili geç dönem örnekleri arasında Kazakistan, Astana dolaylarında kadın mezarlarından ele geçen iki ayna bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi Bozok Mezar 4'den gün ışığına çıkarılmıştır. Söz konusu örneğin Müslüman kadın mezarından çıkarılmış olması önemli bir noktadır. Tunçtan üretilmiş disk şeklindeki aynanın çapı 7.8 cm olarak ölçülmüştür. Çevresinde dar bir çerçeve dolanır. Arka kısmında içbükey tasvir edilmiş dört oturan kişi arasında dört küçük ejdere yer verilmiştir (G. 22.a). Bununla birlikte kompozisyon çok belirgin değildir. Anlaşıldığı kadarıyla kişiler oval başa sahiptir ve aşağı doğru eğilmektedirler; sanki elleri önde kavuşturulmuştur. Bunlardan bir tanesi bağdaş kurmuş pozisyonundadır. Küçük ejderler ise kısa "S" görünümlü vücutlu ancak uzun boyunludurlar, kanatları seçilebilmektedir.⁴² Bu ayna 14. yüzyıl ortası - 15. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Diğer ayna ise Nadejdinka-3 Mezarı'nda bulunmuştur, 9.2 cm çapındadır (G. 22.b). Bu da çerçeveli bir örnektir. Merkezdeki disk formunun etrafında iki adet uzun gövdeli, çatal kuyruklu balık? dönmektedir. Bunların çevresini de içten ve dıştan, sarmal kıvrımlardan oluşan bitkisel düzenleme dolanır. En dıştaki çerçeveyi, dikine hatların meydana getirdiği çit benzeri düzenleme oluşturur. Bu son ayna 13-15. yüzyıllara aittir. Her iki ayna da bozkır kültüründen İslam Dönemi'ne geçişi temsil eden önemli detaylardır.

41 Tişkin, Seregin, a.g.e., 2011, s. 121.

42 B. M. Hasenova, M. K. Habdulina, "Zerkala v Pogrebal'noy Obryadnosti Naseleniya Samarki v Epohu Zolotoy Ordi", *Povoljkaya Arheologiya*, No.4, 22, 2017, s. 298, 301.

G. 22.a. Bozok, Kazakistan'dan Ayna. Hasenova – Habdulina, ris.4

G. 22.b. Nadejdinka-3, Kazakistan'dan Ayna. Hasenova – Habdulina, ris.6

Sonuç

Orta ve İç Asya buluntularına göre erken devir Türklerinde aynaları değerlendirdiğimizde şu noktalara değinmekte fayda vardır:

Tagar Kültürü'nde çoğunlukla disk görünümlü, arka yüzünde kulplu aynalar, orman-bozkır bölgelerinde ise disk formlu ve çerçeve kısmından kulplu olanlar öne çıkmaktadır. Taştık Kültürü'ne ait aynalar da disk formlu, çerçeveselidir ve merkezi kısımlarında kürevî tutma topuzları yer almaktadır.

Disk formlu, arka yüzünde tutma topuzlu ve kenar çerçevesel tunç aynalar Dağlık Altay'da erken Pazırık Dönemi (Asya Hunları) olarak da kabul edilen Mayemir Kültürü için karakteristiktir. Asya Hunlarında, özellikle Pazırık ve Şibe kurganlarından ele geçenler çoğunlukla çerçeveden kulpludur ve nadir olarak arka yüzlerinde süsleme yer alır. Bununla birlikte az miktarda da olsa arka yüzünde tutma topuzlu aynalar ele geçmiştir.

Göktürk Dönem'ne ait mezarlardan ele geçen metal aynaların hemen hepsi ölünün baş tarafına yakın kısımlarda yer almaktadır. Bir kaç örnekte kemer kısmında ve atın sırtında tespit edilmiştir. Bir mezarda ise ölünün başı iki metal ayna arasında tespit

edilmiştir.⁴³ Başka bir deyişle özellikle Göktürk Dönemi'ne ait mezarlardan ele geçen aynalar çoğunlukla ya ölünün başına yakın yerde ya da ölünün kemer kesiminde ele geçmiştir.

Arka yüzünde hayvan tasvirli, hayvan biçimli kulplu ya da kulpu hayvan biçimi ile sonlanan aynaların yerel üretim olduklarını söylemek mümkündür. Buhtarma, Ordos, Tuva, Minusinsk Havzası, Batı Moğolistan ve Kırgızistan gibi yerlerden ele geçen özellikle geyik tasvirli aynalar düşüncemizi destekleyen örneklerdir. Bilindiği üzere geyiğin Türk kültürü ve sanatında önemli bir yeri mevcuttur ve aynalardaki bu özellik ile geleneğin bozulmadığı görülmektedir. Söz konusu düşüncemizin başka bir kanıtı da Berel Kurgan 8'de bulunan aynanın kulpundaki grifon başı tasvirinin Asya Hunları at koşum takımlarında hatta tabut çivilerinde görülmesidir.

Erken devir Türklerinde aynalar sadece gündelik hayatta kullanılmamış, bir takım sembolik değerlere sahip olmuştur. Aynaların, ölülerin kemer, baş, göğüs, el gibi bölgelerinde ele geçmiş olması, onların gerek gündelik hayatta gerekse özellikle Şamanizm geleneği çerçevesinde kullanıldıklarını ve birtakım sembolik değerlere sahip olduklarını göstermektedir. Ayrıca gerek aynanın formu gerekse üzerinde yer alan tasvirler Şaman davullarını anımsatmaktadır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Orta ve İç Asya erken devir Türklerinde aynalar Türk dünyası için maddî değerlerinin ve sembolik anlam taşımalarının yanısıra Türk halklarının kültürel mirasına ışık tutan önemli bir grup olarak varlık göstermişlerdir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almamıştır.

Kaynakça/References

- BOBROV, V. V., "Tagarskaya Kul'tura v Severnoy Lesostepi", **Terra Scythia**, İzdatel'stvo İnstitutu Arheologii i Etnografii SO RAN, 2011, s. 11-22.
- BORDANOV, E. S., "Obrazi Svernuvşegosya i Prinavşego k Zemle Hişnika, Olenya "na Tsıpoçkah", v Kontekste Zapojdeniya Skifo-Sibirskogo İskusstva", **Terra Scythia**, İzdatel'stvo İnstitutu Arheologii i Etnografii SO RAN, 2011, s. 23-28.
- BORODOVSKIY, Andriey P.; OLESZCZAK, Łukasz, "The Comprehensive Investigation of The Kara-Koby Culture Stone Boxes from Chultukov Log-1 Cemetery (Upper Altai)", **Eurasian Prehistory**, 13 (1-2), s. 129-140.
- ÇLENOVA, N. L., **Proishojdenie i Rannyaya İstoriya Plemen Tagarskoy Kul'turı**, Moskva 1967.
- ÇORUHLU, Yaşar, **Türk Mitolojisinin Anahatları**, İstanbul 2010.
- ESİN, Yu.N., "Petroglifi Okunevskoy Kul'turı na Severe Hakasii", **Nauçnoe Obozrenie Sayano-Altaya**, No.1, 13, 2016, s. 84-123.

43 Tişkin, Seregin, **a.g.e.**, 2011, s. 117.

- GÜRCAN YARDIMCI, Kevser, Avrupa Müzelerindeki Türk Şaman Elbiseleri, MSGSÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2016.
- HASENOVA, B. M.; H ABDULİNA, M. K., “Zerkala v Pogrebal’noy Obryadnosti Naseleniya Sarnarki v Epohu Zolotoy Ordı”, **Povoljkaya Arheologiya**, No.4, 22, 2017, s. 297-309.
- HSU, Yiu-Kang, **Archaeological Investigations of Xiongnu-Hun Cultural Connections**, Minnesota Üniversitesi, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ağustos 2010.
- HUDYAKOV, Yu. S., “Zerkala iz Mogil’nika Ust’-Edigan”, **Drevnosti Altaya: İzb. Lab. Arheologii**, N.3, 1998, s. 135-143.
- KİRİYUŞİN, Yu. F.; TİŞKİN, A. A.; MATRENİN, S. S., “Pamyatnik Skifo-Sakskogo Vremeni Titkesken’ VI: İtogi İzüçeniya i Kul’turno-Hronologičeskiy Analiz”, **Terra Scythia**, İzdatel’stvo İnstituta Arheologii i Etnografii SO RAN, 2011, s. 97-116.
- KOMİSSAROV, S. A., “Kul’tura Çauhu – Tsentral’naya Kul’tura Skifskoy Epohi na Territorii Sin’tszyana”, **Terra Scythia**, İzdatel’stvo İnstituta Arheologii i Etnografii SO RAN, 2011, s. 121-129.
- KUBAREV, G. V., **Kul’tura Drevnih Tyurok Altaya (po Materialam Pogrebal’nih Pamyatnikov)**, Rossiyskaya Akademiya Nauk Sibirskoe Otdelenie İnstitut Arheologii i Etnografii, Novosibirsk 2005.
- LEUS, P. M., “Kitayskie Bronzovie Zerkala iz Mogil’nikov Ala-Tey i Terezin v Tuve”, **Vtoraya Bcerossisyskaya Nauçnaya Konferentsi Drevnie Kul’turı Tsentral’noy Azii i Sank-Peterburg, Posvyashennaya 90-Letiyyu so Dnya Rojdeniya Aleksandra Daniloviça Graça, Tezisi**, 2018, s. 104-110.
- LYMER, Kenneth, “The Petroglyphs of Terekty Aulie in Central Kazakhstan”, **Expression**, No.8, June 2015, s. 97-101.
- MAHORTIH, S. V., “Skifskie Zerkala iz Severokavkazskih Pamyatnikov VII-V vv. do N. E.”, **Drevnosti**, V. 14, 2016, s. 185-121.
- MOLODİN, V. İ.; KOJİN, P. M.; KOMİSSAROV, S. A., “Osobennosti Pehoda k Rannemu Jeleznomu Veku na Territorii Severnogo Kitaya”, **Vestnik NGU. Seriya İstoriya, Filologiya**, T.14, V. 4, 2015, s. 5-12;
- OĞUZ GÜNER, Yasemin, Şaman Giysi Unsurları Üzerlerinde Kullanılan Semboller, Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Geleneksel Türk Sanatları Anasanat Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2017.
- ÖGEL, Bahaeddin, **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre**, Ankara 1962.
- ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Kültür Tarihine Giriş Türklerde Giyecek ve Süslenme (Göktürklerden Osmanlılara)**, C.V, Ankara 1985.
- SAMAŞEV, Z. S., “Nekotorie Rezul’tati İssledovaniy Berel’skih Kurganov”, **Terra Scythia**, İzdatel’stvo İnstituta Arheologii i Etnografii SO RAN, 2011, s. 218-238.
- SEKİYA, A., “Bronzovie Zerkala i ih Prodvijenie na Vostok”, **Terra Scythia**, İzdatel’stvo İnstituta Arheologii i Etnografii SO RAN, 2011, s. 269. s.269-271.
- SEREGİN, N. N.; MATRENİN, S. S., “Kitayskiy ‘İmpor’ iz Pamyatnikov Altaya Hunnuskosyan’biyskogo Veremeni”, **Sohranenie i İzüçenie Kul’turnogo Naslediya Altayskogo Kraya**, İzdatel’stvo Altayskogo Gosudarstvennogo Universiteta, V. XXIII, Barnaul 2017, s.135-142.

- SURAZAKOVA, İ. V., “Veşi dlya Uhoda za Vneşnim Vidom iz Rannesrednevekovih Pamyatnikov Gornogo Altaya”, **Drevnosti Sibiri i Tsentral’noy Azii**, No.4, 16, 2012, s.109-114.
- TABALDİEV, Kubatbek, **Kurganı Srednevekovih Koçevnih Plemen Tyan-Şanya**, Bişkek 1996.
- TAIROV, Alekssandr, **Early Nomads of Zhaiyk-Irtish Interfluve in VIII-VI. CC. BC.**, **Kazakh Research Institute of Culture, Ministry of Culture and Sports of the Republic Kazakhstan**, Astana 2017.
- TİŞKİN, A. A.; SEREGİN, N. N., “Kitayskie İzdeliya iz Arheologičeskih Pamyatnikov Rannesrednevekovih Tyurok Tsentral’noy Azii”, **Teoriya i Praktika Arheologičeskih İssledovaniy**, Barnaul 2013 (7), s. 49-72.
- TİŞKİN, A. A.; SEREGİN, N. N., “Rezul’tatı Kompleksnogo İzuçeniya Metalličeskih Zerkal iz Srednevekovih Pamyatnikov Altaya i Yujnoy Çasti Verhnego Priob’ya”, **Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Universiteta**, No.434, 2018, s.129-136.
- TİŞKİN, A. A.; SEREGİN, N. N., **Metalličeskie Zerkala kak İstoçnik po Drevney i Srednevekovoy İstorii Altaya (po Materialam Muzeya Arheologii Etnografii Altaya Altayskogo Gosudarstvennogo Universiteta)**, Barnaul Azbuka 2011.
- <http://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/25.+archaeological+artifacts/879934> Erişim Tarihi: 02.01.19.